

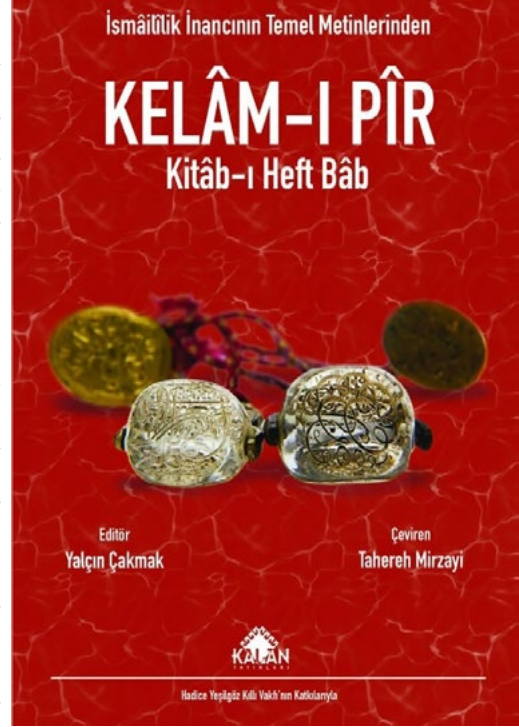
Tahereh Mirzai, *İsmâîlîlik İnancının Temel Metinlerinden Kelam-ı Pir Kitab-ı: Heft Bâb*, Kalan Yayıncılık, Ankara, 2020.*

Ali TANRIVERDİ**

Melike TEPECİK***

1. Giriş

Bu çalışmada, İsmâîlîlik inancının temel metinlerinden olan *Kelam-ı Pir* kitabının bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca metinler arası okumalardan tespit edilen eser adları ve sıklığına göre kullanılan hadis ve ayetler, isimleriyle birlikte metin içinde sunulmuştur. İçerik olarak ise; eserin bir özeti ve bazı çarpıcı noktalar, detaylarıyla birlikte yedi bölüm altında belirli olarak aktarılmıştır. Eserin muhtevasına ilişkin akademik camiada yer alan paralel tartışma ve konulara değinilmiş ve bu tartışmalar düzleminde katkısı ve önemi sorgulanmaya çalışılmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise alana yönelik araştırmaların eksiklikleri ve farklı yaklaşımlar, kitabın içeriğiyle ilişkili olacak şekilde tartışmaya açılmıştır.

2. Eserin Yapısal/Görüngüsel Değerlendirmesi

Öncelikle ele alınan söz konusu eserin muhtevasına dair detaylara geçmeden önce, kitabın genel görünümü ve yapısı hakkında bilgi vermekte fayda görmekteyiz. Zira yapısal olarak ilk izlenimde eserin genel çerçevesini ve sınırlarını görmek, okur açısından kolaylık sağlayacaktır. İsmâîlîyye'nin önemli bir kaynağı olan (Daftary, 2004 ve Ivanow, 1933) *Saadetname*'den sonra Türkçeye kazandırılan *Kelam-ı Pir* kitabını kimin yazdığı, tartışma konusu olmakla birlikte Yalçın Çakmak editörlüğünde

* Geliş Tarihi: 08.09.2020, Kabul Tarihi: 08.09.2020. DOI: 10.34189/hbv.97.014

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, e-mail: tanriverdiali457@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6425-6345>

*** Bilim Uzmanı, e-mail: tepecikmelike@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7488-1873>

yayına hazırlanan nüshanın çevirmeni, Tahereh Mirzai'dir. Ayrıca eser, "Hadice Yeşilgöz Kılı Vakfı"nın katkılarıyla "Kalan" yayınlarından çıkmıştır. İlk baskısını 22 Ocak 2020 tarihinde yapan kitap, ilk aşamada toplamda 1000 adet olarak basılmıştır. Ayrıca eserin arka kapağında kitabın alana yönelik önemini vurgulayan ve Zahide Ay tarafından kaleme alınan bir tanıtım yazısı yer almaktadır. Eserin kapağında yer alan iki buğulu ve iki tane de açık görünen dört mühür bulunmaktadır. Bu dört mühür, kitabın ele aldığı içerikle de uyumlu olan ve İsmâîlîyye topluluğun imamı ve ilk "Ağa Han"ı Hasan Ali Şah'a(1804-1881) ait mühürlerdir. Ayrıca "Editör Notu", "Sunuş" ve "Önsöz" ile yapılan bir girizgâhtan sonra yedi bâb'ta anlatılan içerik, özet olarak birkaç cümle ile okuyucusuna sunulmuştur. Akabinde birinci bâb'tan başlanarak yedinci bâb'ta neticelendirilen metin, toplamda 125 sayfa olarak okuyucusuna sunulmuştur. Her bölüm bir Bâb olarak adlandırılmakla birlikte birer üst başlık ile takdim edilmiştir. Bu aktarımdan sonra aynı zamanda 159'uncu ve 216'ncu sayfaları arasında eserin farsça nüshasının tıpkıbasımı, 58 sayfa olarak takdim edilmiştir. Yedi bölüm altında sunulan orijinal metin, Farsçadan Türkçe'ye çevrilirken içerik olarak çevirmen tarafından kitabın muhtelif sayfalarında, dipnot olarak yer yer bilgi düzeltmesine gidilmesi ve belirli açıklamalarla okurunu bilgilendirilmesi okuyucu açısından ciddi bir kolaylık sağlandığı görülmüştür. Fakat editörün ve mütercimmin notları ile detaylandırılan mezkûr eserin dili, okuyup anlaşılabilmesi açısından değerlendirilecek olunursa, ağıdalı bir üsluptan bahsetmek mümkündür.

Eserde, İsmâîlîyye'nin tasavvufi yanı izah edilirken, Kur'an ve hadis merkezli açıklamalarla desteklendiği, ayetlerin zahirden çok batını anlamlarının öne plana çıkarıldığı görülmektedir. İncelemelerimize göre; tekrarlarıyla birlikte kullanılan ayetler, tüm bölümleriyle toplamda 167 adet kullanım mevcuttur. Bu durumda kitabın sağlıklı okunması ve anlaşılabilmesi için okurdan ciddi bir Kur'an-ı Kerim bilgisi istenmektedir. En çok tekrarlanan sureler ise; sırasıyla Bakara (tekrarla birlikte 16 kullanım), Nisa (tekrarıyla birlikte 13 kullanım), Al-i İmran (tekrarlarıyla birlikte 13 kullanım) ve Maide/Yasin surelerinde ise yine tekrarlarıyla birlikte 9-8 kullanım, şeklinde olduğu görülmüştür. Kitapta adı geçen temel eserlere bakacak olursak daha çok referans alınan ve adı geçen çalışmalar, kısacası sırasıyla şu şekildedir:

"1. *Razva-yı Teslim (Tasavvurat)* - Nasirüddin Tusi(Tashih eden-Viladimir İvanof),

2. *Letayifü't-tava'if'i* – Ali İbni Hüseyin Vaiz-i Kâşifi,

3. *Divan, Sefername, Vech-i Din ve Zad-ul Müsafirin* – Nasır-ı Hüsrev,

4. *Keşf-i Kebir ve Cam-i Kebir* – İmam Muhammed Bakır,

5. *Batlamyus 'ul-asgarı* – Yahudani,

6. *Şemr-i Keys*,
7. *Sicurans*,
8. *Tevhid* – İbn-i Babeveyh,
9. *Gülîstan* - Sadi Şirazi,
10. *Tevhid* – İsa ibn-i Raşid,
11. *Leta 'if-ul Tevaif* – Mevlana Fahreddin-i Safi,
12. *Fusul-ul Mübarek* – Mevlana Ebu el-Hasan,
13. *Kenz-ül Garaib* – Mirza Muhammed Kazım ibn-i Muhammed Tebrizi,
14. *Divan* – Hafız-ı Şirazi,
15. *Rövizet-ul Teslim*,
16. *Divan* – Ali ibn-i Ebu Talip”

Adı geçen 17 eser, metinler arası okumalardan tespit edilmiştir. Dolayısıyla “*Kelam-ı Pir*” adlı kitap, yoğun bir şekilde ayet, hadis ve dini kitapları referans alan temel bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Eserin İçerik Değerlendirmesi

Şia'nın imamiye koluna dayanan İsmâilîyye daha çok suikastlar ve siyasi tarafıyla ön plana çıktı. Bu nedenle Selçuklular başta olmak üzere dönemin Sünni İslam devletleri, İsmâilîyye mensupları ve Hasan Sabbah'ın temsil ettiği bu harekete karşı mücadele ettiler. “*Kelâm-ı Pir*”, İsmâilîyye'nin doktriner anlamda daha iyi anlaşılmasının ve Hasan Sabah ile kendisinden sonra gelen İsmâilîyye mensuplarının zihinsel arkaik kodlarının anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. İsmâilîyye'nin öğretilerini anlatmak için yazılan eser, Nâsır-ı Hüsrev'e atfedilmişse de kitabın Önsöz'ünde yapılan kritikte mezkûr eserin Nâsır-ı Hüsrev'e ait olmadığı vurgulanmıştır.

3.1. Birinci Bâb: “Yol gösterici İsmâilîyye davetini kabul etmiş hâkir kulun hâl ve ahvâline dâir” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Müellif, bu bölümde tahsil ettiği ilimlerden, gittiği diyarlardan ve öğrendiği zahiri ilimlerden bahsettikten sonra bir mecliste otururken Baba Seyyidane'yi (İsmâillilerce Hasan Sabbah) dinliyerek, hizmetine girmesini, yetmiş küsur yıl arayıp bulamadığı soruların cevaplarını böylece bulduğunu, İsmâilîyye mezhebi içerisinde dâi-ud-du'âtı (esas imam, hüccet) olmasını, Horasan için görevlendirilmesini, Bedaḥşan Hücceti yapılması anlatılmıştır. Kul'un İsmâilîyye taifesine ulaşması ve katılım süreci detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Birinci bâb için söyleyebileceğimiz ve özellikle dikkatimizi çeken diğer noktalar ise; “Zamanın İmamı” adı altında mehdici geleneği vurgulayan ibareler ve imalardır. Bu imalar; “İmamet Nutfesi”, “Hüccet”, “Dai-ud-du'ati” ve “Hakkın hücceti” gibi birçok kullanımda görülebilir. Metinler arası okumalarda ise bu imalar; “Sen sadece

uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi vardır.” ve “İsmâîlî mehdîye'nin yol gösterici daveti [...]” şeklinde kullanımlardır. Bu noktayı daha açıklığa kavuşturmak için eser içinde geçen bir kesiti verme gereği duyduk. Bu kesit şöyle ki; “Bizi bu Ada'ya gaflet çölündeki avare insanları kurtarmaya ve zamanın imamının marifetini onlara görme ve duyma hissi vererek ahiret dünyasındaki baki cennete ulaştırmak için görevlendirdiler.” ifadesi klasik bir mehdici davet olarak görülebilir. Aslında eserin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu tema da bu minvaldedir.

3.2. İkinci Bâb: “Yetmiş İki Tarikatı Hükümsüz Bırakma” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Bu bölümde yetmiş iki mezhebin yanlışlıkları açıklanmış, çeşitli bilgiler verilmiş ve imamın halkın rahmetine sebep olması gerektiği vurgulanmıştır. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benim ümmetim benden sonra yetmiş üç tarikat olarak dağılacak, yetmiş ikisi gâfil ve helâk olanlardır ve birisi kurtarıcı ve kurtulandır.” Akabinde mezkûr eserde, kurtarıcı grup olarak ortaya çıkan her fırkanın yanlışları bildirilir, Kur'an ve hadislerden örnekler verilir. Kur'an'ın tenzil ve te'vili, Nebi ve Vasi dışında kimseye caiz olamayacağını ancak peygamberin yakınlarına caiz olacağını belirtir. Akabinde Kur'an-ı Kerim'de “Allah'ı tanımak, İmam-ı zamanı tanımaktır.” denilerek Allah'ın halk arasındaki hüccetine işaret eder. Bu minvalde Şia, Zeyd'in takipçileri, İmam Muhammed ibn-i Hanife'nin takipçileri, sünnet ve cemaat ehlinde olanlar ve salt lügat üzerinden İslam'ı takip eden birçok fırkanın hak olmadığı, ispatlanmaya çalışılır. Kıyamet günü İmam/Öndere dair şöyle bir vurgu vardır; “Eğer cihan bir an, bir nokta, bir saat ve bir göz kırpma kadar zamanın imamı olmadan yaşarsa hem cihân hem de ehl-i cihân yok olur.” Bu anlamda eserde İsrâ Suresi/71'inci ayet şöyle tevîl edilmiştir: “Kıyâmette her topluluğu imam ve önderiyle çağıracağım.” Söz konusu eser, Müslümanlara ancak Kur'an'ının tevîli imamlara aitse onunla beraber yürünmesi gerektiğini belirtir. Allah'ın hüccetti olmadan kimse bir yol ilerleyemeyeceğinden bahseder. Özetle ikinci bâb'ta, insanların bir dininin olması gerektiği, bu dinin de Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin pak hanedanlarının dini olması gerektiğine dair düşüncedir. Tüm bu vurgulardan sonra İsmâîliyye imamının ehlibeyte olan bağlılığı, ilişkisi ve yakınlığı üzerinden hak yoluna davet çağrısında bulunulur.

3.3. Üçüncü Bâb: “Gerçek ve haklı olan İsmâîliyye Taifesi dışında bu zamanın başka kurtarıcı tarikatının olmadığı” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Ehlibeyt vurgusu taşıyan bölümde insanın kemale ermesi için yol ve tarikata ihtiyaç duyduğu dile getirilir. Kurtarıcı tek mezhebin İsmâîliyye olduğuna, hak ve gerçek yol için İsmâîliyye imamının takip edilmesi gerektiğine dair bir vurgu vardır. Bu bölümde Hz. Ali, Ehlibeyt ve İmam'a dair vurgular şu şekildedir: “Her kim ki Ali'nin dostluğuna namaz, oruç ve hac yaparsa benim nezdimde kabul edilir. Ali ve evlatlarına dostluğu ve muhabbeti olmayan ise dünyanın doğusundan batısına kadar ibadet etse bile bu ibadeti benim nezdimde kabul olmaz.” Burada aslında Alevilikte de yer alan tevella ve teberra anlayışının ipuçlarını da görmekteyiz. Hz. Ali'nin vasîliği/velayeti ve onun hak olduğuna dair bir diğer vurgu ise şöyledir: “Ali; Allah'ın velisi, Mustafa'nın vasîsi olduğu ve ona itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğu malum olundu.” Ehlibeyt'e dair Hz. Hasan'dan bir kıssa ise şu şekilde verilmiştir. Hz. Hasan'dan nakledilmiştir:

“Ben Ehlibeyttim. Hutbeyi okuyup, Hak Teâla'nın muhabbetini her Müslümana Ehlibeyit muhabbetini tüm mü'min erkek, kadın ve tüm kullara yevm-i ahire kadar farz kıldım- ayetine göre vaaz etmem gerektiği söylenmiştir.

Eserin başından sonuna kadar merkezi konumda olan ve vurgulanan “Âlemin İmamı” vurgusu, bir ayet ve hadis ile de temellendirilerek şu şekilde verilmiştir: “İmam her zaman vardır, âlem imamsız kalıcı değildir, imam her zaman vardı, vardır ve olacak ve -her şeyi bir kitaba apaçık ve ayrıntılı olarak kaydettik.-(Yasin Suresi/12. Ayet).” Eserde “Âlemin İmamı” düşüncesi bir Hadiste ise şöyle vurgulanmıştır; Peygamber şöyle buyurmuştur: “Eğer cihan bir an, bir nokta, bir saat ve bir göz kırpmaya kadar zamanın imamı olmadan yaşarsa hem cihan hem de ehl-i cihan yok olur.” Kıyamet İmam'ına bağlanma ve mehdi gelene kadar Âleme nizam verme anlayışı üzere hareket eden İsmâillîye, tüm insanları kendi çatısı altında hakkın hücceti olarak seçtiği İmam'a bağlanmaya çağırılmaktadır. Eserin yazarı tarafından bu durum, Nur Suresi 35. Ayette şöyle yorumlanmıştır. Hak Teâla Peygamberin sülalesinin yüceliği hususunda şöyle buyurmuştur: “Allah, göklerin ve yeryüzünün aydınlığıdır. Kullarını kâfirlik karanlığından ve gaffetten zamanın imamının nuruyla ve kendi yol göstermesiyle hidayete erdirir.” Bu atıflardan da anlaşılacağı üzere eser, her yönüyle zamanın imamına bağlanılmayı ve zamanın imamı olmadan hareket edilemeyeceği vurgusunu tekrar tekrar dile getirmektedir. Bu vurguları gerek hadis ve gerek ise ayetlerle desteklemekle birlikte Ehlibeyit silsilesi üzerinden de meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

3.4. Dördüncü Bâb: “Nübüvvet, Velayet, Mevlana'nın yardımıyla Kur'an'ın Tenzil ve Te'vili gerçekleşti. Mevlana Hak olanı dile getirmekte yardımcı olur ve bunu da kendi kullarının diline bırakmıştır.” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Bu bâb'ta müellifin; insanın, ilahi anlamların tümü olduğuna dair “insan” yorumudur. İnsanın künhünde yemek, içmek, akıl, zekâ güçleri olduğu için devlik, meleklik ve insani anlamları bir arada taşıdığı belirtilir. İnsanın doğru anlamını bulması ancak bir rehber ile mümkün olduğuna değinilir.

Eserin insana dair şeriat ve hakikat merkezli getirdiği yorum ve tespitler, tam manasıyla felsefi bir hava içinde ve kendince daha derin bir mana ile çerçevelenerek aktarılmıştır. İnsana dair bu aktarımlar, fırkanın izlediği hedefler doğrultusunda toplumu hak yoluna davet etme açısından değerlendirildiğinde İsmâîlîyye'nin “Mehdici/İmam Daveti” toplum içinde taraftar anlamında bir nüfus ve güç elde etmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda insana dair bazı ifadeler, özetle aktarılacak olunursa: “İnsan faydalı olan şeyleri kendine çekebilen ve zararlı şeyleri kendinden uzaklaştıran bir varlıktır. Mana olarak da fikir, akıl ve düşünce insana hastır ve bu iki araç yardımıyla kötüyü iyiden ayırt edebilir. Kerem, cömertlik, sabır, yiğitlik gibi en iyi ahlakları taşıması ve bilim, güç, kelim, hitabet gibi yakışan sıfatlar da insana özgüdür ve insan, ilahi anlamların tümüdür.” Bu noktaya kadar insanın özünde var olan faziletlerin birkaçı verilmiştir. Fakat insanın insanlık mertebesine ulaşana kadar geçireceği maddi ve manevi aşamalara ise şu şekilde yer verilmiştir:

“İnsan âlem-i semavata çıktığında şevk ve vahiy şeklinde bir şevk onda çıkar ve kendi evvel kaynağına giderken insanla beraber olan ışıklar ona eşlik eder. Âlem-i anasıra çıktığında itidal-ı mizaç toplamı olan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve rutubet doğası ona eşlik eder. Sonra âlem-i mevalide çıkar. Sonra ruh-ı namiye olur ve bu ruh onun doğuşuna neden olur. Orada şehvet, yemek-içmek ve doğurganlık gücüne sahip olur. Ve sonra ruh-i hayvani mertebesine geçer. Orada gazap ve his gücü ortaya çıkar. Gazap gücüyle zararlı şeyleri kendinden uzaklaştırır. His gücüyle gereken ve gerekmeyen arasındaki farkı ayırt eder. Sonra ruh-i insaniye geçer. Bu bilinç ve zekâ âlemidir ve bunların sayesinde her şeyin gerçeğini görür, anlar ve Hak Teâlâ'nın marifetini erişir. -Yani dev, yırtıcı hayvan, melek ve insani özellikler hepsi seninledir. Hangisi üstün gelirse sen O'sun işte-”

Eserde, hayata dair insanın geçeceği aşamalar, “Âlem-i Semavat”, “Âlem-i Anasır”, “Âlem-i Mevali”, “Ruh-u Namiye”, “Ruh-u Hayvaniye” ve “Ruh-i İnsaniye” olmak üzere altı aşamada özetlenir.

Eser, insanın doğasına dair maddi ve manevi yönünden tüm bu nitelikleri saydıktan sonra Âlem-i nizam için Nebi'nin görevlerinden ve izleyeceği yöneme varıncaya kadar bir dizi kural/kaideden bahseder. Akabinde ehl-i zamane kulların Nebi'nin koyduğu şeri kurallara uyulması gerektiğini ve şeriat 'in zahiri dünya ahkâmlarını kaydetmek için var olabileceğini söyler. Fakat hakikat'ın ise; hem manasıyla hem âlemin hak olan tarafıyla sabit olacağından söz eder. Bu vesile ile Kur'an'ın teviline dair gerçek hakikati, ancak nebi sonrası vasiler, verebilir. Tevil konusunda vasiden başka kimsenin yetkili olmadığı ve her natkın(Allah'ın Elçisi) bir vasisinin olması gerekliliği vurgulanır. Aynı şekilde bu ifade Âdem'e Şeys, Nuh'a Sam, İbrahim'e İsmail, Musa'ya Harun, İsa'ya Şemun ve Muhammed Resullah'a Hz. Ali vasi olduğu belirtilerek imamet 'in önemi vurgulanır.

3.5. Beşinci Bâb: “İmameti açıklamak ve Devr-i Setr, Kıyamet-i Kıyamat'ın anlamı ve sırrını keşfedip incelemek” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Eserin en uzun bölümünü teşkil eden bu bâb'ta ise; imamet, sitr devri, keşif ve kıyametin anlamı izah edilir. Ayrıca miraç hadisesine de yer verilir. İmam'ın dinin reisi olduğu dile getirilir. Hz. Ali'nin ve on iki imamın yüceliği vurgulanır. İsmâîliyye dâi ve me'zûnun çağrı ve davet konusunda her yolu denemesi gerektiği vurgusu yapılır. Müminin özelliklerine değinilir. Fatiha suresi ve onun sırrı hakkında bilgilerin verildiği bölümde Hz. Ali ve onun sevgisi ve muhabbeti etrafında toplanmanın insanları kurtuluşa erdireceğine dair inanç dile getirilir.

Beşinci bâb, Hak Teâlâ'yı tanımaya dair bir dizi tartışma ve görüş içerir. İslam'ın kelam ve tasavvuf terimlerinden olan “mü'ettele” ve “müşebbihe” bu tartışmaların ilk ihtilafıdır. Ehl-i müşebbihe, ehl-i mü'ettele karşısında durur. Mü'ettele terim olarak Allah'ın, dünyanın yaratılışında müdahalesinin olmadığına dair fikri savunmaktadır. Mü'ettele taifesi, Hak Teâlâ'yı her şeyden tenzih eder. Bu taifeye göre; kimse Allah'ın kühnünü inceleyemez ve onu anlamak da asla mümkün olamayacağını savunur. Burada iki grup ortaya çıkar, birincisi Allah'ı sıfatlarından tenzih eder. İkincisi ise;

onun sıfatlarını ispat eder ve “sıfat Allah’ın künhüne yakışandır.” derler. Örneğin, Allah için âlimdir, derler. Bu ilim nedir, diye sorulduğunda bu ilim künhüne yakışan manadır, derler.

Bu tartışmalar karşılıklı devam ederken mezkûr eser, Allah’ı tanımak üzere insanı merkeze aldığı noktadan itibaren şu görüşleri dile getirmiştir. Allah’ın iradesi kendi insanıyla tanımak yönündeydi ve bu yüz ona özeldir. Tüm Enbiya’nın bu konuya işaret ettiğini ve bütün mahlûkat içinde insanı seçip yücelttiğinden bahsedilir. Azrail, insanın kalıbına toprak dökerken “İnsanın yüzünü çiz!” diye kendisine bir nida geldi. Azrail ise; “Ey münezzeh Allah’ım, nasıl çizeceğimi bilmiyorum” dedi. Hak Teâla’dan çağrı geldi: “Ey Azrail, bir kâse suyu al, önüne koy ve benim yüzümü onun içinde gör. Gördüğün yüze göre insanın yüzünü çiz!” diye seslendi. Eserde bir hadiste, ‘[...]hakikaten Allah, insanı kendi rahmani sureti ve sıfatıyla yarattı.’ şeklinde bir bilgiden söz edilir. Tevrat’ta da buna benzer ibareler vardır: “İnsanı bizi tanıması ve bize tapması için kendi suretimizle yarattık.” İncil’de ise Hz. İsa’ya sorarlar: “Allah ne biçimde ve nasıldır?” İsa ise hadiste dile geldiği gibi “bir suret ki Allah’ı Arafat’ta gördüm, bir deve de oturuyordu ve kızıl bir atkısı vardı.” şeklinde cevap verir. Zerdüş de Avesta’da “Eğer Allah’ı görmek istiyorsanız bir adamın yüzünde onu görebilirsiniz.” der. Mezkûr eser, tüm bu tartışmalar sonunda Allah’ı ona yakın olanıyla tanımak gerektiğini ve bunun ise Muhammed ve Haydar-ı Hal ile olacağını belirtir. Fetih Suresi/18. Ayet’e atf yapılarak “Çok seçiliyim, kullarım Ali’yle Tûba Ağacı altında anlaştılar ve sözler verdiler.” şeklinde ancak onun evlatlarıyla tanıyabileceğini söyler. Ve sonunda kıyamet günü Allah, herkesi kendi zamanındaki imamıyla çağıracağını belirtir. Beşinci bâb’ın devamında zamanın imamı ve Hz. Ali’nin faziletleri ve hikmetlerinden bahsedilir.

3.6. Altıncı Bâb: “Âlem-i Cismani, Ruhani, Mebde, Me’âd ve Müstecibden İmama kadar mertebelerin açıklanması” üst başlığı ile takdim edilir. Din âleminde her şeyin varlığı bir hakikate dayanır. Bütün eşyaların hakikati âlem-i dinde zahirdir. Âlem-i Rûhânî, can âlemidir. Âlem-i Cismani, ten âlemidir. Bu bâb’ta müellif, İsmâîlîliğin müstecib eğitim mertebesinde imam oluncaya kadar ki durumu anlatarak son verir.

Müellif, ayrıca *Fusul-ı Mübarek*’ten “ten ve can” kavramların muhtevasına dair mahsus ve makul ikilemini şöyle aktarır:

“Ten ve can birlikte bir tendir. Can ve ten birlikte candır. Makul ve mahsus birlikte makuldür. Mahsus ve makul birlikte mahsustur. Eğer cana izafe gözüyle bakarsan sadece ten görürsün. Tene hakikat gözüyle bakarsan canı, makul’a izafe gözüyle bakarsan mahsus, mahsusa hakikat gözüyle bakarsan makulü, hakikate izafe gözüyle bakarsan izafeyi, izafeye hakikat gözüyle bakarsan hakikati, Allah’ın vahdetine izafe gözüyle bakarsan kisret-i halkı ve son olarak da kisret-i halka hakikat gözüyle bakarsan Allah’ın vahdetini görmüş olursun.”

Eserin devamında İsmâîlîyye fırkasına göre; belli bir sırada önemli mertebeler olan “müstecib”, “me’uzun-ı asgar”, “me’uzun-ı ekber”, “mu’allimlik”, “dâilik”, “hüccet-i a’zam” ve “imam” gibi aşamalar, detaylı bir şekilde izah edilmiş ve söz konusu fırka için önemine değinilmiştir.

3.7. Yedinci Bâb: “Farklı teviller konusu, bu risalenin yedi bâb’ta olmasının sırrı, tâlik-i afak ve enfûs hususunda birkaç şey” üst başlığı ile takdim edilmiştir. Abdest, namaz, teyemmümün, taharet, temizlik ve cenabet hali gibi konularının anlatıldığı bölümde dâi’nin tanınması farz olarak dile getirilir. Mezar, örtünme, zekât, hac, nikâh ve secde kavramları değerlendirilir. Risalenin neden yedi bâb’tan oluştuğu ve yedi rakamının özel ifade ettiği anlamlar hakkında bilgi verilir. Ve bu bölümden sonra eserin Farsça nüshasının tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Şimdi de bu kavramların içeriğine dair taharet, temizlik ve teyemmüm özelinde kısa bir özet sunalım. Zira klasik olarak bildiğimiz zekât, haç, namaz ve abdest gibi konulara yönelik müellif tarafından daha çok batını anlamlara işaret eden tanımlamalar getirilmiştir. Tüm bu kavramlar, netice itibariyle İsmâillîye fırkasında hüccet, dâi ve zamanın imamıyla ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki;

“Taharet ve temizlik, kendimizi zahirilerin davranışlarından arındırmaktır. Abdest ise imamın ilmüne uğramak ve ona dönmektir. Zira su ta’vilde hakikat bilimidir. Kullar kendilerini zahirilerin davranışlarından arındırdıkları zaman dinin ilmine yani imamın marifetine varır. Eğer zahir olan ona gölge yaparsa arındırması için hakikat ilmine dönmesi gerekir. Çünkü el, kafa, burun ve ağzı yıkamak dâimin ve mu’allimin marifetidir. Yüzü ve elleri bileklere kadar yıkamak esas marifetlerdir. Ayak ve kafayı mesh etmek ise ıslah olmayan ve hak dinine karşı gelen insanların sohbetinden ve ehl-i zahirle sırrını paylaşmaktan arınmaktır.”

Teyemmümün anlamı; “hüccetin olmadığı yerde dâi, mu’allim ve me’zundan taharet ve temizlik alınıp onların vasıtasıyla arınmak gerekir. Cenabet iki çeşittir: Cima (cinsel ilişki) ve uyku. Cima talimdir yani bir hata veya yanlışlık olursa kendini arındırmak için ona mu’allim lazımdır. Bu mu’allim akan sudur, eğer ilim onaylanmazsa teyemmüm caizdir. Uykuda cenabet olunursa ihtilamdır ve bu buluşdan dolayı ortaya çıkar. Yani mümin bir kul buluşta erdiğinde onaylanmış ilimle ve dinin ilmiyle kendini zahiri ilimlerden arındırmalıdır.” Eser, yukarıda ifade etmiş olduğumuz kavramların detaylarına inerek asıl hakikat’ın ne olduğuna dair batını yorum ve tanımlamalarla devam etmektedir. Son bölüm olarak geçen yedinci bab, muhteva itibariyle bireyin gündelik sosyal hayatında yaşatacağı İslam’ın kural ve kaidelerine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

4. Değerlendirme

Eserin muhtevası ve genel çerçevesine dair bir değerlendirmeye gitmeden önce İsmâîlîyye ve araştırmaları hakkında bilimsel anlamda birkaç şey söylemekte fayda görmekteyiz. Zira bu fırkanın tarihine ilişkin ciddi anlamda temelsiz ve öznel(olumlu/

olumsuz) iddialar vardır. İsmâîlîyye inancın tarihine ilişkin yapılan tartışmaların genel bir görünümünü sunduğumuz zaman, fırkanın temel metinlerinden olan “*Kitab-ı Heft Bab*” eserinin önemine de tam olarak vakıf olacağız.

“*Kitab-ı Heft Bab*” İsmâîlîyye öğretisinin siyasal, inançsal ve toplumsal hafızasını sunma noktasında kuşkusuz önemli bir kaynaktır. İsmâîlîyye inancının erkân ve felsefesi ve İslami birçok konuda getirdiği yorum ve bakış, bizlere fırkanın birinci elden kaynaklarından daha sağlıklı bilgi sunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki; mezheplerle ilgili bir kaynağın hangi mezhep tarafından, hangi dönemde, hangi siyasi, sosyal ve kültürel şartlar içerisinde yazıldığının tespit edilmesi oldukça önemlidir (Avcu, 2018: 35). Mezkûr eser, her ne kadar İsmâîlîlik inancını yansıtan bir metin olsa da gerek arka kapak yazısı gerekse editörün notu göz önünde bulundurulduğunda metnin, Türkçeye çevrilmesinde Alevi Bektaşî inanç sistemi ile İsmâîlîlik inanç evreni arasındaki benzerliklerin tartışılmasında bir kaynak niteliği taşıdığı ve bunun önemine yönelik kaygının vurgulandığı görülmektedir. Anadolu tasavvufu üzerinde İsmâîlî düşüncenin etkisi olduğunun bilincinde olmakla birlikte, akademik camiada Alevilik araştırmalarında ortaya çıkan köken tartışmaları İsmâîlîlik ekseninde sürmeye devam etmektedir. Nizârî İsmâîlîleri ve Anadolu Alevileri, zahir-batın dengesine, batın lehinde ağırlık veren bir yorum tarzına sahiptir. Anadolu Aleviliğine İsmâîlî bir pencereden bakılmasının dikkatli ve disiplinler arası bir yöntem gerektirdiği su götürmez bir gerçektir. İsmâîlîlikle Alevilik arasında benzerlikler ile birlikte, önemli farklılıkları görmek mümkündür. Gölpınarlı, İsmâîlî hareketin düşünce planındaki tesirlerini izah ederken, özellikle, İsmâîlîliğin alt yapısını oluşturan Bâtını tevil doktrinine dikkat çeker. Bu doktrin, aşırı, hatta mutedil çizgideki bazı mutasavvıflar ile Hurufilik, Haydarilik, Erdebilik (Safevilik), Bektaşilik ve Ruşeniye gibi tarikatlar üzerinde elbette etkili olmuştur (Gölpınarlı, 1997: 134). Fakat İsmâîlîliğin Anadolu’daki etkisi daha çok Hurufilik yoluyla olmuştur. Hurufilik, dayandığı fikirleri, diğer bazı geleneklerin yanı sıra İran sufiliği ve İsmâîlîlikten türemiş bir harekettir (Yılmaz, 2009: 123-133).

Eserin maiyetini dağıtmamak adına toparlayacak olursak İsmâîlîlik konusu, Türkiye’de ağırlıklı olarak İlahiyat fakültelerinde ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı bünyesinde tahlile tabi tutulan bir meseledir. Bu çerçevede konuyla ilgili olarak, özellikle de klasik dönem merkeze alınarak önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Dahası, klasik mezhepler tarihi eserlerinde konuya dair önemli bilgilere yer verilmiştir. Bunlar İsmâîlîliğin ait olduğu bağlamın anlam haritasını tespit etmede dikkate alınması gereken veriler sunmaktadır (Avcu ve Ay, 2012: 183). Bununla birlikte Türkiye’de tarihçilik namına yapılmış İsmâîlîlik çalışmaları, genellikle Fatimî ve Alamut dönemini kapsayan, İsmâîlîyye’nin Türk tarihiyle ilişkileri üzerine yoğunlaşan çalışmalardır. Ama bizzat İsmâîlîlik tarihi çalışmaları değildir. Alamut sonrasına ait çalışma ise neredeyse yoktur. Alamut sonrasıyla ilgili Türkiye’deki İsmâîlî tarihi çalışmaları, Alamut dönemi ve sonrası İsmâîlîliğini Türk tarihiyle ilişkisi çerçevesinde değerlendiren çalışmalardır ve bunu ilk yapan Fuad Köprülü

olmuştur. Köprülü, Babailer İsyanının, Ahilik'in, Bektaşilik'in, İsmâilî etkilerle (kendisi “Şîî-bâtınî etkiler” ifadesini kullanır.) meydana gelmiş olaylar ve kurumlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Ancak konuyu açmaz. Daha sonra onun öğrencisi Gölpinarlı tarafından da özellikle Hurûfilik kanalıyla, İsmâîlilik'in Türkiye coğrafyasında dolaylı etkisi olabileceği belirtilir. O da konuyu açmaz. Bu konunun Türk tarihindeki muhtemel önemine ilk dikkat çeken, değişik yazılarında Ahmet Yaşar Ocak olmuştur (Ay, 2013: 247-261). Alana yönelik disiplinlerarası çalışmaların yapılabilmesi ve sayılarının artması bakımından ana kaynakların tercüme edilerek akademi camiasına kazandırılması çok önemlidir. Bu bağlamda “*Kitab-ı Heft Bab*” İsmâîliye mezhebinin öğretilerini anlatmak için yazılmış değerli bir çalışmadır. Eser, İsmâîliyye'nin, Hasan Sabbah ve sonrasındaki İsmâîliye mensuplarının zihin ve ruh dünyalarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

5. Sonuç

Uzun süre hasımların polemikçi ve çoğu kez çarpıtılmış anlatımlarına dayanan İsmâîliyye araştırmaları, ikinci dünya savaşından sonra temel metinlere ulaşılmasıyla ciddi anlamda bilimsel yazınlara konu olmaya başlamıştır. Özellikle Hindistan, Sovyet Rusya ve diğer farklı bölgelerde ortaya çıkan İsmâîliyye metin ve el yazmaları, bu alanın aşamalı olarak aydınlatılmasında yardımcı oldu. Bu araştırma süreci, günümüze kadar devam ederek İsmâîlî hareketin hikayesini ve İsmâîlî dinsel düşüncenin gelişimini anlama noktasında yukarıda ifade ettiğimiz üzere hatırı sayılır bir literatür oluşturduğunu söyleyebiliriz. Fakat yine de İsmâîliyye hareketin erken dönemleriyle ilgili bazı temel sorunlar devam etmekle birlikte ilim camiasında ortak bir görüş olduğunu söylemek zordur. Belki de bu anlamda söz konusu fırka'ya dair en sağlıklı bilgilere Dr. F. Daftary'nin yazmış olduğu tarihleri ve öğretileriyle “*İsmâîlîler*” adlı eserinde görebiliriz. Zira ilim camiası için Daftary, İsmâîlîğin karmaşık tarihinin ilk kapsamlı ve ayrıntılı sentezini sunmuş önemli bir ayrıntıdır. Daftary'ya göre İsmâîlîler; Müslüman dünyada Oniki İmamcılardan sonra en büyük ikinci Şîî cemaattir. Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'nın yirmiden fazla ülkesine dağılmış olan İsmâîlîler, Oniki İmamcılarla “İmami Şîilik” düşüncesini paylaşırlar. Aynı zamanda Fatîmî döneminde İslam düşüncesine ve kültürüne önemli katkılar sunmuş olan İsmâîlîler, Moğolların saldırılarıyla yıkılmışlardır. Bu yıkılış, İsmâîlîler için uzun bir süre boyunca tarih sahnesinden bir çekilmenin başlangıcı da olmuş ve uzun bir süre siyasi bir üstünlük kazanamamışlardır. “Küçük Şîî Müslüman Azınlık” olarak tarif edilen İsmâîlîler, günümüzde ise ciddi bir nüfus/nüfuz elde etmiş olup “Ağa Han-I/II/III” unvanlarıyla dünya üzerinde önemli konumdadırlar. Daftary'ya göre İsmâîlîler; İslam dünyasında en fazla zulme uğrayan cemaat olmuşlardır. Bazı kaynaklarda “Dağların İhtiyarı önderliğinde toplanmış bir grup” olarak da geçen İsmâîlîler, Haçlıların vakayinamelerinde hayali hikâyeler üzerinden üretilen araştırmalar bugün akademik anlamda ciddi bir şekilde gözden geçirilmeye ihtiyaç duymaktadır (Daftary, 2017: 8-10).

Bu anlamda İsmâillîler hakkında bizlere belki de en doğru bilgiyi yine fırkanın temel metinleri ve daha yeni gün yüzüne çıkan/çıkacak olan vesikalar verecektir. Bu anlamda 1930’lardan itibaren Hindistan, Orta Asya ve Yemen’de korunan ve sonradan keşfedilip incelen İsmâilîye el yazmalarının ardı sıra gelen “*Kitab-ı Heft Bab*” eseri de ele aldığı yedi bölümde bizlere bu fırkanın içten bir hikâyesini sunmaktadır. Eserin muhtevasına dair iddia ettiği öğretileri yoğun bir şekilde Kur’an-ı Kerim, Ehlibeyit ve hadislerle desteklenmesi hitap ettiği taraftarlarınca “imam/mehdici davet”in temellerini daha da kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Avcu, Ali (2018). *Horosan Maverâünnehir’de İsmaililik* (2 b.). İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- Avcu, Ali, ve Ay, Zahide (2012). Ortaçağ İrani’nda ve Anadolu’su’nda Şiîlik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizarî İsmailîliği (13-15. Yüzyıllar). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(54), 169-181.
- Ay, Zahide (2013). İsmailîler Konusunda Bir Tenkidin Cevabı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(54), 247-261.
- Daftary, Farhad (2004). *İsmâili Literature: A Bibliography of Sources and Studies*. The Institute of Ismaili Studies, London.
- Gölpınarlı, Abdalbaki (1997). *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ivanow, Wladimir (1933). *A Guide to İsmâili Literature*. London: Royal Asiatic Society.
- Yılmaz, Hulusi (2009). Nizarî İsmailîliği ve Alevilik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22), 123-133.

